

арфаграмы, падбіраюць праверачныя словы да прапанаваных, затым — самападрыхтоўка і параўнанне сваёй работы з зыходнай. Праверка ўменняў і навыкаў ажыццяўляецца наступным чынам: вучань дыктуе класу выбраныя словы з мастацкіх твораў, астатнія вучні запісваюць пад дыктоўку словы, затым некалькі вучняў каменціруюць запісаныя словы, работы правярае настаўнік. Такі від практыкаванняў садзейнічае фарміраванню ўмення прымяняць атрыманыя веды ў новых сітуацыях, абуджае цікавасць да работы.

На наш погляд, каштоўнасць дыктанта-спаборніцтва і рэлейнага дыктанта ў тым, што яны выконваюць навучальную і кантралюючую функцыю адначасова. Такія віды дыктантаў праводзяцца па тым матэрыяле, які вывучаўся на працягу некалькіх тыдняў [4, с. 28]. Пры падрыхтоўцы дыктанта-спаборніцтва настаўнік прыкладна за два тыдні рыхтуе тэкст, у які ўключае вывучаныя арфаграмы з некалькіх тэм, выяўляе ўсе арфаграмы і класіфікуе іх. Найбольш складаныя арфаграмы адпрацоўваюцца на ўроках з дабаўленнем пры гэтым іншых слоў на кожнае правіла. За два тыдні да правядзення ўрока вывешваецца аб'ява, у якой паведамляецца дзень правядзення дыктанта-спаборніцтва. У аб'яве ўказваюцца цяжкія для напісання словы, якія неабходна вывучыць; словы, значэнні якіх трэба паглядзець у тлумачальным слоўніку, правілы, якія неабходна паўтарыць; практыкаванні, якія неабходна выканаць пісьмова ці вусна.

Аб правядзенні рэлейнага дыктанта настаўнік паведамляе прыкладна за тыдзень, вучням прапаноўваецца перагледзець свае пісьмовыя работы ў сшытках, звярнуць увагу на словы, у якіх рабіліся памылкі. Рэлейны дыктант можа складацца са звязнага тэксту ці асобных слоў, сказаў, якія вучні запісвалі на працягу некалькіх дзён у свае сшыткі.

Выкарыстанне дыктантаў розных відаў на ўроках беларускай мовы стымулюе пазнавальную актыўнасць вучняў, фарміруе навыкі аналізу дапушчаных раней памылак.

Заклучэнне. Разнастайнасць відаў і сістэматычнае выкарыстанне нетрадыцыйных практыкаванняў садзейнічае не толькі фарміраванню ўменняў і навыкаў у галіне арфаграфіі, вучыць прыёмам граматыка-арфаграфічнага аналізу слоў і садзейнічае фарміраванню арфаграфічнай пільнасці, але і папярэджвае зніжэнне цікавасці да работы, уносіць ва ўрокі элементы навізны.

Спіс цытуемых крыніц

1. Методика преподавания русского языка / М. Т. Баранов [и др.]. — Минск : Университетское, 1990. — 282 с.
2. Бархин, К. Б. Методика русского языка в средней школе / К. Б. Бархин, Е. С. Истрина. — М. : Просвещение, 1935. — 243 с.
3. Васюковіч, Л. С. Методыка выкладання беларускай мовы ў сярэдняй школе : практыкум / Л. С. Васюковіч, М. Г. Яленскі. — Мн. : Універсітэцкае, 1999. — 176 с.
4. Семенюк, А. А. Новые виды диктанта / А. А. Семенюк // Рус. яз. в шк. — 1990. — № 4. — С. 27—30.
5. Яленскі, М. Г. Методыка выкладання беларускай мовы : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей / М. Г. Яленскі. — Мн. : Адукацыя і выхаванне, 2007. — 448 с.

Матэрыял поступіў у рэдакцыю 01.03.2014 г.

УДК 811.161.3'373

А. В. Солахаў, кандыдат філалагічных навук

Установа адукацыі «Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна», Мазыр

АДОНІМНЫЯ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ ДЗЕЯСЛОВЫ: УТВАРЭННЕ, СЕМАНТЫКА, ФУНКЦЫ

Уводзіны. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы (далей — ІАН) — гэта разнавіднасць аказіянальных слоў, якія з'яўляюцца адзінкамі маўлення, утворанымі паэтамі і пісьменнікамі для вырашэння мастацкіх задач па словаўтваральных мадэлях або з парушэннем законаў словаўтварэння і не адзначанымі лексікаграфічнымі працамі. Яны, як правіла, не ўзнаўляюцца і не прэтэндуюць на замацаванне ў мове, а жывуць у пэўным кантэксце, з'яўляючыся прыналежнасцю індывідуальнага стылю аўтараў. У мове беларускіх мастацкіх, асабліва паэтычных, твораў ІАН шырока адзначаюцца ў канцы ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя. Іх словаўтваральнай базай з'яўляецца пераважна апелятыўная лексіка. Разам з тым нярэдка ў якасці ўтваральных выступаюць онімы — уласныя імёны і назвы. Сярод адонімных ІАН вылучаецца група дзеясловаў.

Асноўная частка. У якасці ўтваральных асноў індывідуальна-аўтарскіх дзеясловаў (далей — ІАД) ужываюцца наступныя разнавіднасці онімаў: 1) імёны або прозвішчы паэтаў і пісьменнікаў, іх псеўданімы (*Адольф (Варановіч), Вядзьмак (Лысагорскі), Гайдар, Дзялендзік, Лукша, Навуменка*); 2) асобныя ўласныя імёны (*Дзямід, Юзік*); 3) імёны літаратурных персанажаў (*Дон Жуан*); 4) назвы

геаграфічных аб'ектаў: населеных пунктаў, рэк (*Ушачы, Шанхай, Случ*); 5) назвы марак аўтамашын («*Жыгулі*»); 6) назвы рэчываў («*Раяль*»); 7) назвы танцаў («*Твіст*»).

Аналіз паказвае, што ўтваральнымі словамі часта выступаюць антрапонімы, якія, безумоўна, сведчаць аб узрастанні ролі асабістага пачатку ў маўленні, на што ўказваюць і даследчыкі рускіх адонімных утварэнняў [1, с. 205; 2, с. 7—9; 3, с. 199].

Пры ўтварэнні адонімных ІАД ужываюцца розныя спосабы словаўтварэння: агульнаўжывальныя, што шырока выкарыстоўваюцца пры ўтварэнні нарматыўнай лексікі, і рэдкія, спецыфічныя, якімі, як правіла, утвараюцца аказіяналізмы.

У мастацкіх тэкстах нярэдка адзначаюцца суфіксальныя дзеяслоўныя дэрываты *жыгуляваць* 'выконваць дзеянне з дапамогай аўтамашыны «Жыгулі»' (< *Жыгул(і) + -ява-ць*), *юзічыць* 'быць Юзікам; утвараць дзеянне, уласцівае Юзіку' (< *Юзік + -ы-ць*), *случыць* 'цячы (пра раку Случ)' (< *Случ + -ы-ць*), *твіставаць* 'скакаць твіст' (< *Твіст + -ава-ць*): *Я жыгулюю вобак з часам, / І, прэч адкінуўшы журбу, / Я слаўлю выкасы, папасы / І пухлянай глебы хараібу* (Г. Юрчанка); *Як Лысы Юзік з казіно «юзічыў», / Мяняў на сем разоў свой твар-абліччы, / Сем раз жаніўся ў «путчы маладыя», / (Палітыцы — усе хлопцы ж халастыя!)* (В. Аколава); *Як ад кручы да даліны горда случыць Случ, — / Так сваю з маёю доляй, казачэнька, злуч* (В. Аколава); *Артур Мікітаў за партнёрышу / Мар'яну вывеў твіставаць* (Н. Гілевіч). Сярод прыведзеных дэрыватаў дзеяслоў *юзічыць* вылучаецца найбольшай экспрэсіяй, якая дасягаецца негатыўнай афарбоўкай слова, што ўзнікла на аснове размоўна-бытавой формы ўласнага імя *Юзік*. Іншыя ІАД маюць іранічны характар (*жыгуляваць*), перадаюць веліч прадмета, аб якім ідзе гаворка (*случыць*), або непасрэднасць дзеяння, абазначанага дзеясловам (*твіставаць*).

Прэфіксальна-суфіксальным спосабам утварыліся ІАД *паддзямідзіць* 'падкузьміць' (< *пад- + Дзямід + -і-ць*), *развядзьмачыць* 'раскрыць сапраўднае імя Ведзьмака (Лысагорскага), аўтара паэмы «Лыся гара»' (< *раз- + Вядзьмак + -ы-ць*): *Кузьма падкузьміў Ягора, / Ягор аб'ягорыў Рыгора, / Дзямід паддзямідзіў Мікіту, / Мікіта змікіціў, / Пачаў валакіту* (В. Вітка); *Ты на ўсе рукі майстар-хват, / Нідзе ніколі не лайдачыў. / Стварыў пародый, вершаў шмат, / І Ведзьмака ты развядзьмачыў* (М. Шабовіч). ІАД *паддзямідзіць, развядзьмачыць* маюць жартоўны характар.

Прэфіксацыя з суфіксацыяй можа спалучацца з дэсуфіксацыяй, напрыклад: *надзялендзіць* 'напісаць шмат твораў (пра Анатоля Дзялендзіка)' (< *на- + Дзялендз/ік/ + -і-ць*), *перанавуміць* 'ператварыць невялікі твор ў шырокае эпічнае палатно (пра Івана Навуменку)' (< *пера- + Навум/енк/(а) + -і-ць*): *Згадзіцеся, і спадары і ледзі, / што мэтравы наш Анатоль / чаго-чаго, а п'есак надзялендзіў... / Як скласці на гарышчы, трэсне столь* (К. Камейша); *Вось гэта будзе пакаранне, / калі Навуменка Іван / усе свае апавяданні / перанавуміць у раман* (К. Камейша). ІАД *надзялендзіць, перанавуміць* маюць іранічна-насмешліваю афарбоўку, якая залежыць ад спосабу словаўтварэння. Спалучэнне канфікса *на- ... -і* са скарачанай асновай прозвішча *Дзялендзік* выклікае непрывабныя асацыяцыі, якія памацяняюцца, перш за ўсё, з рускім устойлівым выразам *быть себе на уме*.

Пры ўтварэнні ІАД выкарыстоўваецца таксама суфіксальна-постфіксальны спосаб. З яго дапамогай узніклі лексічныя адзінкі *езусавацца* 'выдаваць сябе за Ісуса Хрыста' (< польск. *Езус* — *Ісус + -ава(ц) + -ца*), *гайдарыцца* 'утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з Гайдарам (Ягор Цімуравіч Гайдар — расійскі дзяржаўны і грамадскі дзеяч, эканаміст, адзін з ініцыятараў рэфармавання расійскай эканомікі)' (< *Гайдар + -ы(ц) + -ца*), *шанхайцца* 'мець такі выгляд, як у Шанхай' (< *Шанхай + -і(ц) + -ца*): *Герайзуйся — ды не езулуйся!* (Н. Гілевіч); *Таму і памятка: не езулуйся!..* (Н. Гілевіч); *І экран на ўсе тэлеабдоймішчы / Прэ ў народ і ўзахліпкі гайдарыцца. / А ў народа — сталае відовішча: / У чарзе, як у пятлі, гайдаецца* (В. Зуёнак); *Вакол шанхаяцца баракі / З далёкіх выклятых часін* (В. Лужкоўскі); *Гудзела ноч у звоне чарак, / І хоць шанхаяцца дамкі, / Шырока слаліся цыгарак / У згодзе беля дымкі* (В. Лужкоўскі).

Каб зразумець семантыку ІАД *нараяліцца* 'напіцца спірту', трэба зрабіць невялікі экскурс у гісторыю. У пачатку 90-х гадоў ХХ стагоддзя ў беларускіх крамах шырока прадаваўся спірт «Royal» у літровых бутэльках. У народзе яго ахрысцілі *Раялем*. Гэта назва і лягла ў аснову дзеяслова *нараяліцца* (< *на- + «Раяль» + -і(ц)-ца*): *Сеў за баранак. — Трах! То за сасну ён [шафёр Ігнат] зачпіўся, Так нараяліўся, напіўся...* (М. Рудзішкін).

Спосабам «зрашчэнне + суфіксацыя» утвораны ІАД *донжуаніць* 'быць падобным на Дон Жуана; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае Дон Жуану' (< *Дон Жуан + -і-ць*): *У Гамера ён вучыўся быць слятым, / У Байрана — кульгаць, / У Поля Форэ — донжуаніць, / У Хемінгуэя — піць віскі... / І дзівіцца: чаму яго / Не лічаць класікам* (М. Танк).

ІАД *нараяліцца, донжуаніць* маюць негатыўную афарбоўку і выконваюць характарыстычную функцыю.

Імпазіцыяй — злучэннем асноў двух слоў з сумяшчэннем фармальна падобных (аманімічных) частак першай і другой асноў, што складаюць агульную фанемную частку (імфікс), дзякуючы якой у неалагізме захоўваецца семантыка абодвух утваральных слоў, — утварыўся ІАН *адольфваць* 'адольваць што-небудзь у асобе Адольфа (Варановіча)' (< *адольваць + Адольф*), выдзелены ў тэксце графічна. Адно з матывавальных слоў неалагізма *адольфваць* — *адольваць* — разрываецца, даючы магчымасць уклініцца ў яго апошняму гуку другога матывавальнага слова — *Адольф: Мастак і прэзаік...*

/ лягчэй так ствараць / «Жывой душой» пачуццёваю: / Як пэндзлем стамляешся / ўсё адцяняць, — / **адольфваеи** прозаі жыццёваю (К. Камейша).

Своесаблівасць утварэння ІАД *улукиацца* ‘паляпшацца ў асобе Валянціна Лукшы’ заключаецца ў выкарыстанні ў якасці першага кампанента запазычанага з рускай мовы дзеяслова *улучшацца* (< рус. *улучшиться*), выдалення з яго складу фанемы <ч> і сумяшчэння часткі яго фанем з другім кампанентам — назойнікам-онімам *Лукиа* (< *улучшацца* + *Лукиа*): *Усё пачало пагаршацца, / на рынку цэны кусацца... / Бушуе розная трасца, / што сябар ворагам здасца. / Дазвольце нарэшыце спытацца: — / Калі ж пачне жыццё / улукиацца?* (К. Камейша). Такі спосаб словаўтварэння мы называем сінкопай + імпазіцыяй.

Складаныя ўтварэнні *адольфваць* і *улукиацца* маюць ярка выражанае характарыстычнае значэнне і прасякнуты лёгкім гумарам, які рэалізуецца ў выніку словаўтваральнай гульні за кошт сумяшчэння асноў узуальных дзеясловаў і онімаў. На характар словаўтваральнай гульні адонімных ІАД указвае і даследчыца рускіх адонімных утварэнняў у масмедыйных друкаваных тэкстах канца ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя Н. Б. Гарбоўская [4, с. 137].

Актуалізацыя дэрывацыйнай структуры разгледжаных ІАД ажыццяўляецца традыцыйнымі сродкамі: побач з дзеясловам-неалагізмам у тэксце ўжываецца яго ўтваральнае слова: *юзічыць* — *Юзік*, *случыць* — *Случ*, *паддзямідзіць* — *Дзямід*, *развядзьмачыць* — *Вядзьмак*, *перанавуміць* — *Навуменка*. З гэтай жа мэтай ужываюцца сінонімы і аднатыпныя структурныя ўтварэнні (*нараяліца* — *напіца*, *паддзямідзіць* — *падкузьміць*), антонімы (*адольфваць* — *стамляцца*, *улукиацца* — *пагаршацца*).

Заклучэнне. Аналіз словаўтваральных асаблівасцей разгледжаных ІАД паказвае, што пры іх утварэнні выкарыстоўваюцца адна-, двух- і трохсродкавыя спосабы словаўтварэння: суфіксацыя, імпазіцыя, прэфіксацыя + суфіксацыя, суфіксацыя + постфіксацыя, зрашчэнне + суфіксацыя, сінкопа + + імпазіцыя, прэфіксацыя + суфіксацыя + дэсуфіксацыя, прэфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя. Звычайна адны з іх шырока ўжываюцца пры ўтварэнні нарматыўнай лексікі, другія (імпазіцыя, сінкопа + + імпазіцыя) — аказіянальнай. Актуалізацыя дэрывацыйнай структуры ІАД ажыццяўляецца шляхам ужывання ў тэксце ўтваральных слоў, сінонімаў і аднатыпных структурных утварэнняў, антонімаў і інш. Утваральнымі словамі часта выступаюць антрапонімы, якія, безумоўна, сведчаць аб узрастанні ролі асабістага пачатку ў маўленні. Назвы дзеянняў набываюць яркую экспрэсію, маючы негатыўную, гумарыстычную, жартаўлівую, іранічную і іранічна-насмешлівую афарбоўку.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Земская, Е. А.* Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. — М.: Наука, 1992. — 221 с.
2. *Намитоква, Р. Ю.* Отонимическая лексика на газетной полосе: традиции и новаторство / Р. Ю. Намитоква // Функционирование языка в различных речевых жанрах: материалы Всерос. науч. конф. — Ростов н/Д: Изд-во РГУ, 1997. — Вып. 3. — С. 7—9.
3. *Рацибурская, Л. В.* Отонимические новообразования в современных СМИ / Л. В. Рацибурская // Проблемы региональной ономастики: материалы 4-й Всерос. науч. конф. — Майкоп: Изд-во АГУ, 2004. — С. 199—202.
4. *Гарбоўская, Н. Б.* Онимные и отонимные новообразования в современных массмедийных текстах: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. Б. Гарбоўская; Адыг. гос. ун-т. — Майкоп: [б. и.], 2006. — 150 с.

Материал поступил в редакцию 01.03.2014 г.

УДК 82.091

Т. Сухарский, доктор наук
Поморская академия, Слупск, Республика Польша

ВАРЛАМ ШАЛАМОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ГУСТАВА ХЕРЛИНГА-ГРУДИНСКОГО

Введение. Произведения В. Шаламова о силе человеческого духа и ужасах и жестокости лагерного мира соприкасаются с произведениями Густава Херлинга-Грудзинского. Данный автор в книге «Иной мир» ещё задолго до издания «Колымских рассказов» затрагивал вопросы, которыми был глубоко обеспокоен Варлам Шаламов. Поэтому нам хотелось бы предельно точно очертить то идейное пространство, которое составляло не только книгу Херлинга, но и рассказы Тадеуша Боровского, а также Франца Кафки и Альбера Камю. Наш интерес к идейному пространству произведений указанных писателей обусловлен отсутствием исследований по этой проблеме.

Основная часть. Безусловно, важной проблемой в этом контексте является отношение к суициду. Так, если Херлинг считал самоубийство высочайшим порывом и действенным способом защиты человеческого достоинства и протеста против уничтожения человеческой личности,